

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ (1923) VE İŞÇİLER

Egiad Yarın Dergisi, Ağustos 2009

Yıldırım Koç¹

Mudanya mütarekesi 11 Ekim 1922 tarihinde imza edildi ve Ulusal Kurtuluş Savaşımız zaferle sona erdi. 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan Barış Antlaşması için görüşmeler başladı ve görüşmelerin ilk devresi 4 Şubat 1923 tarihinde sona erdi. İzmir İktisat Kongresi ise 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihlerinde gerçekleştirildi.

İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen kararlar arasında "İşçi Grubunun İktisat Esasları" da bulunmaktadır.² Son derece ilginç ve önemli olan bu kararlara bakmadan önce, iki sorunun yanıtı verilmelidir: (1) Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında işçi örgütlerinin tavrı neydi? (2) İşçiler lehine böylesine önemli kararlar hangi etmenlerin etkisiyle kabul edildi?

1920'lerde Türkiye İşçi Sınıfı

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında, İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa gibi yerler dışında "milli hudutlar içinde" 33 bin işyerinde toplam 76 bin işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 35 bini tekstil, 17 bini deri işleme işkolundaydı. Metalurji işkolunda 8 bin, ağaç ve marangozluk işyerlerinde de 6 bin işçi vardı. İşyeri başına düşen ortalama işçi sayısı, 2,3'tü. Diğer bir deyişle, bu işletmeler, gerçek anlamda birer kapitalist işletme olmaktan çok, esnaf ve sanatkara ait işyerleriydi (kapitalist üretimin önkoşulu olan genişletilmiş yeniden üretim yerine, basit yeniden üretim söz konusuydu).

1923 ve sonrasında Türkiye'de mülksüzleşme değil, bir mülklüleşme dönemi yaşandı. Ülkeyi terkeden Ermeni ve Rumların arazileri, işyerleri ve binaları birçok insana yeni olanaklar sağladı. On yılı aşkın süredir devam eden savaşlar nedeniyle ülkenin üretken insangücü ciddi biçimde zarar görmüştü. Toprak işleyebilecek durumda olanlar oldukça kolay biçimde arazi edinebiliyordu.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkedeki vasıflı işgücünün büyük bölümünü oluşturan Ermeni ve Rumların artık büyük ölçüde bulunmamasına bağlı olarak, bir meslek edinen ve bir parça vasıf kazanan kişilerin kendilerine ait işyeri açma olanakları vardı.

1927 yılında bir sanayi sayımı yapıldı. Bu sayımın sonuçlarına göre, Türkiye'de 65 bin işletmede 257 bin kişi çalışıyordu. Bu işletmelerin yüzde 36'sı tek kişilikti, yalnızca işyerinin sahibi çalışıyordu. İşletmelerin yüzde 8'inde ise, yalnızca işyeri sahibi ve aile üyeleri bulunuyordu. İşletmelerin diğer yüzde 36'lık bölümünde, işyeri sahibi dahil, 2-3 kişi çalışıyordu. 4 ve daha fazla sayıda kişinin çalıştığı işyerlerindeki 166 bin kişiden 11 bini patron, geri kalanı işçi ve memurdu. Tüm Türkiye'de, çalışan kişi sayısının 100'ün üstünde olduğu işyeri sayısı 155 idi.

Diğer bir deyişle, 1920'li yıllarda Türkiye'de tek veya ana gelir kaynağı işgücü satışı olan güçlü bir işçi sınıfı yoktu. Ücretli çalışanların önemli bir bölümü tam mülksüzleşmemiş kişilerdi. Bu kişilerin örgütlülük düzeyi de çok geriydi.

Sendikalar ve Ulusal Kurtuluş Savaşı

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın verildiği dönemde Anadolu'da tüm olanaklar ortak bağımsızlık hedefi için seferber edilmişti. Bu nedenle, 1920'lerin başlarında Anadolu'da bağımsız işçi örgütleri son derece zayıftı.

İstanbul ise 1919-1923 yıllarında son derece canlı bir dönem yaşadı. İşgalci güçlerin ülkelerindeki göreceli demokratik ortam, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulmasını gerekli kılan siyasal ve toplumsal koşullar ve bu Örgütün kuruluşu (1919), işgalci güçler arasındaki çelişkiler, Bolşevizm korkusu ve ulusalcı güçlerin etkileri, oldukça geniş bir özgürlük ortamında çok çeşitli işçi örgütlenmelerinin doğmasına yol açtı.

¹ ODTÜ İktisat Bölümü Kısmi Zamanlı Öğretim Görevlisi

² Bu metnin tamamı için bkz. Ökçün, A.G., **Türkiye İktisat Kongresi, 1923 – İzmir, Haberler – Belgeler – Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın.No.262, (2. Basılış), Ankara, 1971, s.430-435 ve Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)**, Türk Tarih Kurumu Yay.XVI.Dizi-Sa.46, Ankara, 1982, s.51-55.

İstanbul'daki emperyalist işgal kuvvetlerinin bu yıllarda sendikaların çalışmalarına ve mücadelelerine hoşgörüyü yaklaşmalarının en önemli nedeni ise, İstanbul sendikalarının emperyalizme ve emperyalist işgale açıkça karşı çıkmamalarıydı. İstanbul sendikaları, ücretler ve 1 Mayıs kutlamaları konusunda gösterdikleri duyarlılığı İzmir'in işgali, İstanbul'un işgali, Anadolu'da emperyalist işgal ve zulüm konularında göstermediler, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek vermediler. Destek, tek tek işçiler düzeyinde kaldı.

Diğer taraftan, bu yıllarda İstanbul sendikaları üzerinde büyük etkisi olan Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi), Fransızlara ait Tramvay Şirketi'ndeki greve destek için İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı'ndan para alabiliyordu ³.

Hüseyin Hilmi veya yaygın bilinen adıyla İştirakçi Hilmi, 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurdu. Fırka'nın çalışmaları bir süre sonra durduruldu. Hüseyin Hilmi 1913 yılında Sinop'a sürüldü. İki yıl sürgün hayatı yaşadı. İştirakçi Hilmi 1919-1922 döneminde İstanbul'da işçi sendikaları ile yakından bağlantılıydı. Dönemin önemli iki grevinden birini yönetti, birini destekledi.

İştirakçi Hilmi 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurdu. Partinin programında üretim ve değişim araçlarının milli bir temele dönüştürüleceği belirtiliyordu. Mete Tunçay, bu hükmü, devletleştirme olarak yorumlamaktadır ⁴. Partinin programının 11. maddesi ise şöyleydi: "Şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümasil müessesat-ı iktisadiye ile bilumum vesait-i istihsaliye ve imaliyenin içtimai bir hale ifrağı, yani Devlet tarafından idaresi." Diğer bir deyişle, en genel hatlarıyla sosyalizmi savunan bir programdı.

Bu parti enternasyonalistti de. Programın giriş bölümünde, aynı amacı güdenlerle uluslararası düzeyde işbirliği yapılması ilkesi kabul edilmişti. Partiyi İkinci Enternasyonal'in 1919 yılında toplanan Bern Kongresinde iki kişi temsil etti. İkinci Enternasyonal'in 1920 yılında toplanan Cenevre Kongresine de Hüseyin Hilmi imzasıyla "Türkiye Sosyalist Fırkası Tarihi" başlıklı bir rapor sunuldu ⁵.

Ancak İştirakçi Hilmi, o yıllarda Anadolu'da emperyalizme karşı kanla ateşle verilen Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşıydı. Mete Tunçay bu konuda şunları yazmaktadır ⁶: "Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Milli Mücadeleye karşı olumsuz bir tavır takındığı söylenmiştir; bu söylenti herhalde doğrudur... (Hüseyin Hilmi'nin yayımladığı) İdrak... kurtuluşu galip devletlerin iyiniyetlerinden beklemektedir."

İştirakçi Hilmi bununla da yetinmemekte, İngiliz İşgal Kuvvetleri'nden, yani işgalci emperyalist güçlerden para almaktaydı. İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin başında bulunan İngiliz Generali Harington anılarında Hüseyin Hilmi'yle yakın ilişkileri olduğunu belirtmektedir ⁷. İştirakçi Hilmi'nin İngilizlerle yakın ilişkisi ve grevler sırasında onlardan para aldığı, Zeki Cemal'in Meslek Dergisi'nde 1925 yılında yayımlanan yazısında da yer almaktadır ⁸.

Bu yıllarda İstanbul sendikaları üzerinde, 1919 yılında kurulan Komünist Enternasyonal'in ve 1921 yılında kurulan Sendikalar Kızıl Enternasyonal'i'nin (Profintern) de etkisi vardı. Örneğin, ağırlıklı Rum ve Ermeni işçilerin üyesi bulunduğu Beynelmille İşçiler İttihadı, Profintern üyesiydi. 1919 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kuruldu. Daha sonra Türkiye Komünist Partisi'nin İstanbul kanadı olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın işçiler arasındaki çalışması, 1921 yılında kurulan Türkiye İşçi Derneği aracılığıyla yürütülüyordu. Türkiye İşçi Derneği'nin fazla bir varlık gösterememesi üzerine, 1923 yılı başlarında İstanbul İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi oluşturuldu. Bu birliktelik, siyasal partileri ve çeşitli işçi cemiyetlerini birlikte barındırıyordu. Sosyalist-komünist çizgideki bu örgütler Ulusal Kurtuluş Savaşı'na örgütsel bir destek vermediler. Emperyalizme karşıydılar; ancak anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'daki mücadeleden umutları yoktu. Sınıf mücadelesini savundular; milli mücadeleyi ihmal ettiler.

Ayrıca, Amele Siyanet Cemiyeti gibi işverenlerin denetiminde örgütlenmeler de doğdu. Ancak bu örgüt de Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek vermedi.

Diğer bir deyişle, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul sendikalarının işbirlikçi veya duyarsız tavrı, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihinin kara bir sayfasıdır.

Bu nedenle de İzmir İktisat Kongresi düzenlenirken, bu örgütlerden temsilci istenmedi.

³ Koç, Y., "İstiklal Harbinde İstanbul Sendikaları Görevini Yaptı mı?," **TÜRK-İŞ Dergisi**, No.350, Nisan-Mayıs 2002, s.58-61.

⁴ Tunçay, M., **Türkiye'de Sol Akımlar - 1 (1908-1925)**. 2. Basım, BDS Yay., İstanbul, 2000, s.38.

⁵ Tunçay, M., 2000, s.39.

⁶ Tunçay, M., 2000, s.39.

⁷ Tunçay, M., 2000, s.63; bkz. Harington, T., **Harington Looks Back**, Londra, 1940.

⁸ Sencer, O., **Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, Habora Yay., No. 55, İstanbul, 1969, s.248-249.

Türkiye işçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın önderi Şefik Hüsnü, bu durumdan şöyle şikayet ettiğinde haklı değildi:

"Kongre'de kendi mevkii ve fikriyatının ehemmiyeti bu kadar büyük olan amele sınıfının temsili meselesinin son derece ihmal edilmiş olmasına hayret ve teessürden kendimizi alamıyoruz. Mevcut amele cemiyetlerine, toplu işçi zümrelerine müracaat edilecek yerde, köy ve şehir erbab-ı mesaisi namına gönderileceklerin tayini vali ve mutasarrıflara havale edilmiştir. Ve bu tayin adeta bir memur nasbı gibi bir şekilde yapılmaktadır. Amele işleri ile az veya çok alakası olan bazı kimseler istimzaç edilmeksizin, reyleri sorulmaksızın, İstanbul'dan İktisat Kongresine amele murahhasları tayin olunmuştur."⁹

İktisat Kongresi'nin Amacı

İktisat Kongresi'nin amacı, tam bağımsızlıktı. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi, "istiklâl-i tâm için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir... Siyasî ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zeferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz."

Osmanlı'dan devralınan zayıf ve bağımlı iktisadi yapıyla bu amaca ulaşabilmek olanaklı değildi. Bu dönemde işletmelerin çoğu yabancı sermayeye aitti. Kemal Paşa İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında Osmanlı'nın bu durumunu çeşitli biçimlerde ele aldı. Şunu söyledi: ¹⁰ "Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebî sermayesi müstesnâ bir mevkie malikti, Devlet ve hükûmet ecnebî sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız."

Bu kötü miras üzerinde ekonomik egemenliğin inşa edilebilmesi ise milli bir programla, farklı sınıfların milli hedefler için birleşmesiyle mümkündü. Gazi Mustafa Kemal Paşa açış konuşmasında şunları söyledi:¹¹

"Esaslı bir program tesbit etmek, program üzerine bütün milleti hemahenk olarak çalıştırmak lazımdır. Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil, bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra; sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve amele muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir.

"Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır."

Türkiye Cumhuriyeti, 1932 yılına kadar Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) üye olmadı. Buna bağlı olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) de üye değildi. Bu dönemde Türkiye'nin en yakın işbirliğini yaptığı ülke, Sovyetler Birliği'ydi. Sovyetler Birliği de Milletler Cemiyeti'ne ve ILO'ya üye değildi.

İzmir İktisat Kongresi'ne yabancı konuk olarak yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara Sefiri İbrahim Abilof ve Rusya Sovyet Cumhuriyeti Ankara Sefiri Aralof davet edildi ve katıldı. Aralof, Kongre sonrasında yaptığı açıklamada şunları söyledi: ¹²"Bundan sonra kat'iyen eminiz ki Türkiye halkı kendi iktisadi ile alakadar olarak mukadderatına hakim olacak ve garp ile beraber umum kapitalizme karşı duracaktır."

İktisat Kongresi'nde işçiler lehine önemli kararlar alınmasında işçilerin bağımsız sendikal ve siyasal örgütlü gücü değil, milli bir ekonomi yaratma çabası ile Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkileri sürdürme kaygıları etkili oldu.

İktisat Kongresi İşçi Grubunun İktisat Esasları

İktisat Kongresi'nde İşçi Grubu'nu oluşturan kişilerin dikkatle belirlendiği konusunda kuşku yoktur. Nitekim, İşçi Grubu Başkanlığı'na Aka Gündüz getirildi.

1885 doğumlu Aka Gündüz'ün asıl adı Emin Ali idi. Selanik'liydi. Babası subaydı. Başladığı askeri eğitime sağlık nedenleriyle ara verdi. 31 Mart Olayı sonrasında Hareket Ordusu'na katıldı. İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Kısa bir süre sürgünlükten sonra serbest kaldı. 1932-1946

⁹⁹ Şefik Hüsnü, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü Sınıflarının Mevkii", aktaran Ökçün, G., 1971, s.48.

¹⁰ Ökçün, 1971. s.253.

¹¹ Ökçün, 1971, s.255-256; Afetinan, 1982, s.68.

¹² Ökçün, 1971, s.296.

döneminde Ankara milletvekilliği yaptı ve 1958 yılında öldü. Diğer bir deyişle, Atatürk'ün güvendiği insanlardan biriydi.

İktisat Kongresi'nde İşçi Grubunun İktisat Esasları 34 madde olarak kabul edildi. Bunların büyük bir bölümü Ticaret, Ziraat Sanayi ve Amele Gruplarının oybirliğiyle benimsenirken, bazılarında oybirliği sağlanamadı.

İşçi sınıfı açısından bakıldığında ortaya çıkan tablo son derece önemlidir.

İzmir İktisat Kongresi'nden sonraki yıllarda Türkiye'de işgücünden başka satacak bir şeyi olmayan ücretlilerin önemli bir bölümü memur statüsünde istihdam edildi.

Siyasal bağımsızlığı tamamlayacak iktisadi bağımsızlığın altyapısını oluşturacak sanayileşme için gerekli becerili, nitelikli ve sürekli işgücünün sağlanması için ücretlilere önemli hakların verilmesi gerekiyordu. Ayrıca, Osmanlı'dan devralınan ümmetin ve aşiret-boy ilişkilerine dayalı toplumsal yapının, çağdaş bir ulusa dönüştürülmesi için de becerili ve nitelikli işgücünün devlet tarafından sürekli biçimde istihdam edilmesine ihtiyaç vardı (özellikle öğretmenler). Bunların yanı sıra, Ulusal Kurtuluş Savaşı, yalnızca emperyalist ülkelere ve onların taşeronu Yunanistan'a karşı değil, aynı zamanda Osmanlı'ya karşı da verilmişti. Yeni bir devlet inşa ediliyordu. Yeni devletin bürokratları da becerili ve nitelikli ücretliler arasından yetiştirilecekti. Bu üç ana etmen, mülksüzleşmiş ücretlilerin en nitelikli kesimlerinin devlet tarafından istihdam edilmelerini gerektiriyordu. Buna karşılık, özellikle Çanakkale Savaşı ve Sakarya Savaşı'nda, Osmanlı döneminde yetişmiş insangücümüzün önemli bir bölümü şehit olmuştu. Ermeni ve Rum nüfus da iyice azalmıştı.

Bu koşullarda, İzmit İktisat Kongresi'nde İşçi Grubu'nun taleplerinin önemli bir bölümü ve bazı açılardan fazlası, 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu ile dönemin nitelikli ve becerili ücretlilerine sağlandı. Memur statüsünün dışında kalan ve büyük çoğunluğu tam olarak mülksüzleşmeden ücret karşılığı çalışan kişiler ise bu haklara daha sonraki yıllarda kavuştu.

Bu kararların en önemlileri ve bu konuda daha sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeler aşağıda sunulmaktadır:

“Madde 1 – Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve ameleye bundan böyle işçi denilmesi. (müttefikan kabul).”

“Amele” sözcüğü Arapça “amel” (iş) sözcüğünden türetilmiştir. Kongre'nin bu konudaki kararı ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında etkili olarak uygulandı. O tarihe kadar bazı işçi örgütleri de bu sözcüğü kullandı. Örneğin, 1925 yılının ilk yarısında önemli bir örgütlenmenin adı Amele Teali Cemiyeti idi. Ancak yine de “işçi” kavramının yerleştirilmesi konusundaki bir karar önemlidir.

“Madde 3 – Meb'us ve belediye intihâblarında temsil-i meslekî usulünün kabulü. (Üç grup ekseriyetle kabul, ticaret red).”

Türkiye'de günümüzde bile milletvekili seçilen ve yerel yönetimlerin çeşitli organlarında görevlere getirilen işçilerin sayısı son derece azdır. Milletvekili ve belediye seçimlerinde işçilerin temsilcilerinin de seçilmesi önerisi önemlidir. Ancak daha sonraki yıllarda bu öneri uygulanmadı.

“Madde 4 – Dernekler yani sendikalar hakkının tanınması. Tatil-i Eşgâl Kanununun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi. (müttefikan kabul).”

1909 yılında kabul edilen Tatil-i Eşgâl Kanunu, kamuya yönelik hizmetlerde sendikaların örgütlenmesini yasaklıyordu. Kongre'de bu kanunun yeniden düzenlenerek işçilerin hakkını tanımayı hedeflemesi, önemli bir tavidir.

“Madde 5 – Ziraattan maada sanayi işçileri ile bilûmum işçiler için (bir saat) istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü. (müttefikan kabul).”

Dünyada çok az ülkede günlük sekiz saatlik çalışmanın uygulandığı bir dönemde bu konunun oybirliğiyle kabul edilmesi önemlidir. Sekiz saatlik işgünü, daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken Zonguldak kömür işçilerinin çalışma koşullarını düzenleyen 151 sayılı Yasa'da gündeme gelmişti. 10 Eylül 1337 (1921) tarihinde kabul edilen 151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Mûteallik Kanun'un 8. maddesi, Ereğli Kömür Havzası'nda çalıştırılan maden işçilerinin günlük çalışma süresini 8 saatle sınırlandırıyordu. İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliğiyle alınan bu karar, Ereğli kömür işçileri için kabul edilen düzenlemenin tarım işçileri dışındaki işçilere yaygınlaştırılması talebidir. Bu düzenleme 1936 yılında kabul edilen ve 1937 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu ile gerçekleştirildi. İşçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimi ise bu haktan 1926 yılından itibaren yararlandı.

“Madde 6 – Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır, fakat iki kat gündelik alır. (birinci fıkra müttefikan kabul ikinci fıkra üç grup red, işçiler ısrar).”

Oybirliğiyle kabul edilen birinci fıkra günümüzde bile geçerli değildir. Bu maddenin anlamı, günlük sekiz saatlik çalışmayı tamamlayan işçinin dört saat daha çalışması durumunda, fazla çalışma ücretinin yüzde 100 zamlı ödeneceğidir. Yürürlükte bulunan mevzuata göre, bu nitelikteki fazla çalışma yüzde 50 zamlı olarak ödenmektedir.

“Madde 7 – Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması. Ve maden ocaklarında onsekiz yaştan dūn olanlarla kadınların çalıştırılmaması. (müttefikan kabul).”

Maden ocaklarında çalışan işçinin altı saat çalışıp sekiz saatlik ücret alması talebinin oybirliğiyle kabul edilmiş olması önemlidir. Böyle bir uygulama günümüzde bile yoktur. Ayrıca, kadınların yeraltında çalışmalarının yasaklanması istemi de oybirliği kabul edilmiştir. Diğer taraftan, onsekiz yaşın altındaki erkek işçilerin maden ocaklarında çalıştırılma yasağı talebi, 1921 yılında kabul edilen 151 sayılı Yasa’da (Madde 2) Ereğli maden işçileri için kabul edilmiş olan uygulamanın yaygınlaştırılmasıdır.

“Madde 10 – Bilūmum müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğuramazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi. Ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi.” (müttefikan kabul).”

Kongre’nin oybirliğiyle doğumdan önce ve sonra sekizer haftalık ücretli doğum izni talep etmesi son derece önemlidir. Türkiye’de işçi statüsünde istihdam edilen ücretliler için bu uygulama ancak 2003 yılında gerçekleştirilebildi. Kadın işçiler bugün bile tam aylıklarını değil, buna yakın bir miktar olan geçici işgöremezlik ödeneğini almaktadır. Memurların hakları 1926 yılında verildi.

“Madde 11 – Bilūmum işçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasib olarak hadd-i asgari miktarının her üç ayda bir defa dernekler teşekkül edinceye kadar işçi mümessilleri hazır olduğu halde belediye meclislerince tayiniyle müesseseler tarafından vacīb-ül-ittibâ olmak üzere neşir ve ilanı. (müttefikan kabul).”

1921 yılında kabul edilen 151 sayılı Yasa’ya göre (Madde 11), Ereğli kömür işçileri için asgari ücret belirlenecekti. İktisat Kongresi’nin oybirliğiyle aldığı karar, asgari ücret uygulamasını tüm işçilere yaygınlaştırmayı ve asgari ücreti üç ayda bir gözden geçirmeyi talep etmektedir. Asgari ücret 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Yasası’nda yer aldı; ancak ilgili yönetmeliklerin çıkarılmasının gecikmesi nedeniyle 1951 yılından itibaren uygulandı.

“Madde 12 – İşçi gündelik ve aylıklarının umum müesseselerde nakden ve muntazaman verilmesi. (müttefikan kabul).”

Oybirliğiyle kabul edilen bu talep de 1936 yılında kabul edilen İş Yasası’nda yer aldı.

“Madde 13 – Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi... (müttefikan kabul).”

Oybirliğiyle kabul edilen bu talep 15 Ocak 1924 tarihinde kabul edilen 394 sayılı Hafta Tatili Hakkında Kanun ile uygulamaya sokuldu. Memurlar ise bu haktan yararlanabiliyordu.

“Madde 14 – (1 Mayıs) gününün Türkiye İşçileri bayramı olarak kanunen kabulü. (sanayi ve işçi müttefikan, çiftçi ve tüccar ekalliyetle kabul).”

Sanayicilerin ve işçilerin 1 Mayıs’ın Türkiye İşçileri bayramı olarak kabul edilmesini gündeme getirmesi ilginçtir. 1 Mayıs, 1921 ve 1922 yıllarında kutlanmıştı. 27 Mayıs 1935 gün ve 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile 1 Mayıs günü Bahar Bayramı olarak genel tatil kabul edildi. Ancak genel tatilde işçilere herhangi bir ücret ödenmiyordu. 12 Eylül darbesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi 17 Mart 1981 günü kabul ettiği 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun’da 1 Mayıs’ı genel tatil olmaktan çıkardı. 1 Mayıs’ın ücretli genel tatiller arasına yeniden sokulabilmesi ise 2009 yılında gerçekleştirilebildi.

“Madde 15 – Sabit işçilerin hafta tatilleriyle resmi günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi. Umumi tatil günlerinde işçileri çalıştırmak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde, iki kat gündelik verilmesi. (birinci fıkra üç grup tarafından red, işçiler tarafından ısrar, diğerleri müttefikan kabul).”

Kongre’de oybirliğiyle kabul edilen ilk fıkra, ancak 1950’lerin ortalarında hayata geçirilebildi. 9.8.1951 gün ve 5837 sayılı yasayla, genel tatillerde işçilere çalışılmaksızın yarım yevmiye ödenmesi kararlaştırıldı.

8.6.1956 gün ve 6734 sayılı yasayla da, 1 Mayıs dahil tüm genel tatillerde işçilere çalışılmadan ödenecek ücret 1 yevmiyeye çıkarıldı.

“Madde 16 – Umum sanat müesseselerinde ve gümrüklerde ve matbaalarda ve şirketlerde müstahdem işçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi. Ve üç ay hastalanan ve hastalığı şifa bulmayan bir illetle malûl olduğu tahakkuk eden işçilerin işten çıkarıldıkları takdirde müesseselerin iktidar-ı malîyesi ile mütenasib ikramiyeler vermeleri. (birinci fıkra üç grup tarafından red, işçiler ısrar. Diğer fıkra müttefikan kabul).”

İşçilerin ısrarlı olduğu ilk talep, 1945 yılında İşçi Sigortaları Kurumu’nun kurulmasından sonra gündeme geldi. Geçici işgöremezlik ödeneği ücretin büyük bölümünü karşılamaya başladı. Oybirliliğiyle kabul edilen diğer talep ise daha sonraki yıllarda kıdem tazminatı olarak gündeme geldi.

“Madde 17 – Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartıyla bir hafta izin verilmesi. (müttefikan kabul).”

Kongre’de oybirliğiyle kabul edilen bu talep, işçi statüsünde istihdam edilen ücretliler için günümüzde bile geçerli değildir. 4857 sayılı İş Yasası’na göre, evlenen işçinin ücretli izin hakkı yoktur. İşçi evlenecekse bunu yıllık izninde yapar veya ücretsiz izin ister.

“Madde 18 – Bir sene iş başında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam îtası. (üç grup red, işçiler ısrar).”

Diğer grupların karşı çıkmasına karşın işçilerin ısrarla gündeme getirdikleri bir talep günümüzde bile uygulanmamaktadır. Türkiye’de işçilere ücretli izin hakkı 11 Nisan 1960 gün ve 7467 sayılı Yıllık Ücretli İzin Kanunu ile getirildi. Bu kanunda yıllık ücretli izin hakkı işçinin kıdemine göre 12 ile 24 işgünü arasında değişiyordu. 2003 yılında bu süreler ikişer işgünü daha eklendi. Devlet memuru statüsünde istihdam edilen ücretliler ise bu haktan 1926 yılında yararlanmaya başladılar.

“Madde 19 – Daimî büyük sanat müesseselerinde, gümrüklerde, şömendöfer, elektrik ve tramvay gibi şirketlerde, maden ocaklarında çalıştırılan işçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına rabıtları ve sigorta ücretinin müessese sahipleriyle işçiler tarafından yarıyarıya verilmesi. Ve derneklerin koyacağı tekaüdiye hakkının müesseselerce tanınması. (müttefikan kabul).”

Kongrede oybirliğiyle gündeme getirilen bu talep, 1945 yılından itibaren işkolları ve iller kademeli olarak kapsama alınarak hayata geçirildi. Devlet memuru statüsünde istihdam edilen ücretliler ise 1926 yılından itibaren gelişmiş bir sosyal güvenlik sisteminde yararlanabildi.

“Madde 20 – İş başında sakatlanan umum işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması. (üç grup red, işçiler ısrar).”

Diğer grupların reddettiği bu talep de 1945 sonrasında kabul edilen iş kazası ve meslek hastalığı sigortası kapsamında hayata geçirildi.

“Madde 21 – İki yüzeli işçi kullanan fabrikalar, şirketler müesseseleri içinde veya yakında bir dispanser, maden ocaklarıyla büyük kıt’ada ormanları işleten ve ormanlarda fabrika yapan sermaye sahiplerinin veya şirketlerin ve tuzlaların civarında birer hastane ve maden ocaklarında işçiler için behemehâl birer parasız hamam yapmalarına mecbur tutulmaları. (müttefikan kabul).”

Hastane talebi 1945 yılından sonra gerçekleştirildi.

“Madde 23 – Sanat müesseseleri ve işçi çalıştıran diğer müesseselerin mevcut sıhî nizamlara tevfiikan daimî surette sıhîye memurları tarafından teftiş ettirilmesi ve bu hastanelerin yapılması.”

1945 yılında Çalışma Bakanlığı’nın kurulmasından sonra, daha önceleri sınırlı bir biçimde sürdürülen teftiş faaliyeti daha düzenli hale getirildi.

“Madde 24 – Büyük sanat müesseseleriyle, şirketler, madenler, tuzlalar ve büyük kıt’ada orman işletenler ve bu ormanlar civarında fabrika yapanların müesseseleri yakınında işçileri için sıhî evler yapmalarına mecbur tutulması, veya ev kirası zammı vermeleri (üç grup müttefikan, tüccar grubu ekalliyetle kabul).”

Lojman yapılması talebi kamu işyerlerinde önemli ölçüde hayata geçirildi. Lojman olmayan yerlerde kira karşılığı bir ek ödeme yapılması ise çok istisnai durumlarda uygulandı.

“Madde 25 – İşçi çocuklarının şehit çocuklarından sora tercihan leylî sanat mekteplerine meccanen kabulü. (müttefikan kabul).”

Bu önemli talebin ne ölçüde uygulandığı konusunda bilgi yoktur.

“**Madde 26** – Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-i sây ve ameline tahsisi. (müttefikan kabul).”

İttifakla kabul edilen bu talep, 11.6.1932 tarihinde kabul edilen 2007 sayılı Türkiye’deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunla büyük ölçüde hayata geçirildi.

“**Madde 31** – Hiçbir asrî zihniyete uymayan esnaf talimatnâmesinin ilgasıyla cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun mucibince bahşedilmesi. (müttefikan kabul).”

“**Madde 32** – Gediklerin, kabzımallığın, sırk hamallığının kat’iyen ilgası. Limanlarda, gümrüklerde kâhya vesair namlarla işçinin hukukunu kaybettiren ve memlekette işçiyi istibdatla kullanan kimselerin faaliyetlerine meydan verilmemesi. (müttefikan kabul).”

Bu talep uzun yıllar hayata geçirilemedi ve özellikle inşaat ve tarım işkollarında günümüzde bile bir ölçüde devam etmektedir.

“**Madde 33** – Müesseseler tarafından her sene işçilere verilecek ikramiyenin müsavatla tevzii. (üç grup müttefikan kabul, tüccar ekalliyetle kabul).”

İşçilere ikramiye verilmesi kamu kesiminde 1950’li yıllarda başladı. Özel sektörde ise ancak toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçiler ikramiyeden yararlanabilmektedir.

“**Madde 34** – Ziraat işlerinde kullanılan işçiler yukarıki maddelerin ahkâmından müstesnâdır. (müttefikan kabul).”

Tarım işçilerinin iş yasası kapsamına alınabilmesi günümüzde bile tam olarak sağlanamadı. 4857 sayılı İş Yasası’na göre, 50 ve daha az sayıda işçinin çalıştığı tarım ve orman işlerinde çalışan işçileri koruyan bir iş yasası yoktur.

İktisat Kongresi Sonrası Değerlendirmeler

İşçi Grubu başkanlığına seçilen Kütahya temsilcisi Aka Gündüz Bey İktisat Kongresi sonrasında Anadolu’da Yeni Gün Gazetesi’nde 6 Nisan 1923 günü şu değerlendirmeyi yaptı:¹³

“Bu Grup da otuz dört maddelik mukarreratı Kongre’de kabul ettirmiştir. Kongre’nin hulûs-u niyeti, ciddi mesai ve hissiyatı sayesinde Türkiye işçileri birçok memleket işçilerinden fazla müsaadâta nail olmuşlardır. Bu muvaffakiyatin âmillerinden birisi de Türkiye işçilerinin bütün diğer zümrelerle elbirliği içinde çalışmak istemesi ve bunun her vesile ile temin eylesidir. Türkiye işçileri sây, refah ve memleket istiklâli istiyorlar. Her ne şekil ve surette olursa olsun bu üç umde haricinde Türk işçisi bulamazsınız...”

“Kongre bazı müstacel temenni kararları vermiştir. Bunları Hükûmete arzettiğimizden azami beş gün zarfında cevaplar aldık ve temennimizin ehemmiyetle nazar-ı dikkate alındığını gördük. Bu Kongre mukarreratı velev resmen olsun kanunî mahiyetini aldığı gün iktisadiyatımızın temelleri atılmış olacaktır ve bu halk devletinin tecellilerinden birisidir. O günü göreceğimizi kuvvetle ümid ediyorum.”

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın önderi Şefik Hüsnü’nün İktisat Kongresi sonrasındaki değerlendirmesi de Kongre öncesindeki eleştirel tavrından farklıydı ve olumluydu:¹⁴

“Amele Grubunun İktisat Kongresinde ciddi ve birlikli faaliyeti, emekçi sınıfın diğer sınıflar yanında ve aynı seviyede muhterem bir mevki işgal etmesini mümkün kılan evsaf ve meziyetlere malik bulunduğu şüphe bırakmamıştır.

“Memleketimizin her tarafından gelen işçi sınıfı mümessilleri, İzmir’de buluşup görüştüler. Bu, Türkiye’nin işçilik tarihinde ilk defa vâki olan bir hadisedir. Yalnız bu imkânı hazırlamış olmasından dolayı İktisat Kongresinin kıymeti amele nazarında pek büyüktür. Son zamanlara kadar amele teşkilatlarının faaliyetleri daima mevzii kalmış, muhtelif merkezlerde bulunan işçiler arasında münasebet tesis edememiştir. İzmir’de yurdumuzun dört köşesinden gelen murahhasların teâti-i efkâr etmesi ile şimdiye kadar uzaktan uzağa, az çok nazarî bir tarzda yapılmasına uğraşılan ittihad-ı umuminin temelleri amelî bir tarzda hazırlanmış oldu. Maateessüf bu faaliyetler esnasında iş bozanlar çıktı, vaki isnat ve iftiralar ortaya atıldı. Fakat hissiyatına hâkim olan Amele Grubu temkinine hâlel getirmedi. İşçilik inkılâp ruhundan gelen bir hamle ile nokta-i nazarının tebellür etmesine hâil olanları, müsbet bir iş meydana çıkarmaktan istinkâf edenleri kendi hallerine bırakarak, elbirliği ile işçilerimizin asgari metâlibini herkesin anlayabileceği basit maddeler şekline soktu ve Kongre Heyet-i Umumiyesine arzetti.”

Sonuç ve Değerlendirme

¹³ Ökçün, 1971, s.339.

¹⁴ Aydınlik, Nisan 1923, Sayı 14, aktaran, Ökçün, 1971, s.382.

İzmir İktisat Kongresi, Kemalist Devrim'in önemli toplantılarından biridir. Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:¹⁵

“Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, kongreniz dahi milletin ve memleket hayat ve halâs-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir.”

Gerçekten de Cumhuriyet'in 1945 yılına kadarki ekonomik ve toplumsal politikaların temel çizgilerini İzmir İktisat Kongresi tartışmalarında ve kararlarında bulmak olanaklıdır.

Mustafa Kemal Paşa, askeri ve siyasi alanlardaki dehasının yanı sıra toplumsal ilişkiler alanında da bir deha olduğunu İzmir İktisat Kongresi vesilesiyle de göstermiştir.

---

¹⁵ Ökçün, 1971, s.256; Afetinan, 1982, s.68.